

George Bogdan ȚĂRA
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Despre varietatea argumentelor în constituirea primelor norme gramaticale românești

Abstract: (On the variety of arguments used when building the very first set of Romanian grammar norms) Our paper aims to emphasize some concrete examples for the creation of grammatical norm in the first ever published grammar book on Romanian language: *Elementa linguae daco-romanae sive valahicae*. The authors, Samuil Micu and Gheorghe Șincai, provide several arguments to justify their option. Some of them refer to the cultural prestige (the Latin model, the etymology argument, the comparison with other European languages), while others point either to the tradition of spoken language, or to the simple application of the minimum effort rule. On several occasions the authors are compelled to take their own decisions, due to lack of clear diachronic or synchronic evidence. Despite being a descriptive grammar, *Elementa* aimed first and foremost to provide fix and unified norms of proper communication, which would have enabled Romanian language to be considered amongst other cultivated languages in Europe. This fact is underpinned by the variety of arguments provided to support and legitimize the employed rules.

Keywords: grammar norm, diachrony, synchrony, etymology, Latin, Romance languages

Rezumat: Lucrarea noastră își propune să scoată în evidență câteva cazuri concrete de constituire a normei gramaticale în prima gramatică tipărită a limbii române: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Samuil Micu și Gheorghe Șincai aduc o seamă de argumente pentru justificarea opțiunii lor. Între acestea, unele țin de prestigiul cultural (modelul latin, argumentul etimologic, comparația cu alte limbi europene), altele se referă la tradiția limbii vorbite sau la simpla aplicare a legii minimului efort. Nu sunt puține cazurile când, în lipsa unor dovezi diacronice ori sincronice, autorii sunt nevoiți să ia decizii proprii. Deși este o gramatică descriptivă, *Elementa* are ca prim scop fixarea și unificarea normelor de exprimare îngrijită (comunicare corectă), ceea ce ar fi permis integrarea limbii române între celelalte limbi cultivate (de cultură) din Europa. Acest fapt este subliniat de varietatea argumentelor care susțin și chiar legitimează regulile enunțate.

Cuvinte-cheie: normă gramaticală, diacronie, sincronie, etimologie, latină, limbi romanice

1. Norma

Una dintre definițiile recente ale noțiunii de *normă* consideră că aceasta reprezintă „expresia convențională a unui anumit uz lingvistic, impusă cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică persoanelor aparținând unei anumite comunități culturale” (ELR 2001 s.v.).

Prezentată astfel, ca expresie a unui uz lingvistic, „impusă cu o forță coercitivă”, norma nu presupune în mod automat ideea de *argumentare*. Desigur, definiția de mai sus are în vedere norma deja formată și recunoscută pe bază de convenție, nu și procesul de stabilire a ei, cu ajutorul unor argumente logice, de natură exclusiv lingvistică.

Eugeniu Coșeriu detaliază ideea de *normă* în opoziție cu cea de *sistem*, în cazul unei limbi funcționale, subliniind caracterul ei social și cultural: „norma, în schimb, este « un sistem de realizări obligatorii » [...], consacrate din punct de vedere social și cultural: ea nu corespunde la ceea ce « se poate spune », ci la ceea ce « s-a spus » și

în mod tradițional « se spune » în comunitatea considerată. Sistemul cuprinde *formele ideale* de realizare ale unei limbi, adică tehnica și regulile respectivei creații lingvistice; norma cuprinde *modelele deja realizate istoric* cu ajutorul acestei tehnici și al acestor reguli [...], norma [...] corespunde fixării limbii în tipare tradiționale” (Coșeriu 1997, 50).

Marele savant subliniază legătura intimă între *normă* și *sistem*, între modelul dat și potențialitate: „Într-adevăr, pentru vorbitorii propriu-ziși, limba actuală este nu numai un ansamblu de forme deja realizate – modelele utilizabile ca atare (*normă*) – ci și o tehnică pentru a merge mai departe, dincolo de ceea ce s-a realizat, este un „sistem de posibilități (*sistem*)” (Coșeriu 1997, 238-239).

În ce ne privește, vom avea în vedere procesul de constatare a formării unei norme (fonetice, gramaticale etc.) și de fixare a ei în conștiința lingvistică, pe baza unei varietăți de argumente. Acest proces a fost posibil numai în măsura formării, într-un moment istoric, a unei conștiințe lingvistice românești, prin comparație cu alte idiomuri sau pornind de la observații empirice asupra realizărilor sistemului. În studiul de caz pe care îl propunem, autoritatea normei stabilite de autori este justificată de autoritatea argumentului care o însoțește. Argumentul primește, astfel, un rol deosebit de important, pentru că el evocă realizările sistemului, dând legitimitate enunțului cu caracter de normă.

2. Argumentele

Normarea limbii române pe baza regulilor gramaticale a fost un proces complex, relevat în lucrările redactate de către filologii Școlii Ardelene. Aceștia au conștientizat nu numai specificul și identitatea limbii lor, ci și legăturile pe care aceasta le avea cu latina, limba de cultură a Europei până în secolul XIX-lea, cu limbile romanice, îndeosebi cu franceza și italiana, aflate în plină evoluție într-o perioadă de modernizare a spiritului european, dar și cu alte limbi (germana, maghiara) cu care româna se afla în contact.

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae este considerată „prima gramatică sistematică a limbii române” (Chindriș și Iacob 2013, 245) și, totodată, prima gramatică tipărită, deci cu mare putere de difuzare, atât în comunitățile românești, cât mai ales în mediile culturale străine. Prin complexitatea ei, lucrarea depășește cadrele stricte ale unei gramatici obișnuite, deoarece, încercând o descriere cât mai cuprinzătoare a românei, autorii stabilesc reguli de fonetică, ortografie, morfologie, sintaxă, prozodie, lexic, compunând chiar un ghid de comunicare (vezi ELDRV 1805). Caracterul descriptiv al lucrării este completat de scopul ei normativ și explicativ. Astfel, pentru fiecare categorie de reguli se aduc argumentele necesare constituirii normei. În general, sunt două tipuri de argumente dominante: comparația cu latina și uzul românei în epoca respectivă:

„Celelalte ce țin de sintaxa verbelor le mai poți învăța singur **din uz și din natura sintaxei latinești**” (ELDRV 1780, 81; ELDRV 1805, 195).

Varietatea naturii argumentelor este enunțată, în anumite cazuri, de autorii înșiși, aceștia dovedind o necesară flexibilitate și o viziune cuprinzătoare a fenomenelor din limbă:

„Acestea s-au spus despre adjective, însă alta este situația substantivelor al căror plural îl vei învăța parte din înțeles, parte din terminație și **parte din uz**” (ELDRV 1780, 31).

Având în vedere cele de mai sus, precum și altele asemănătoare (vezi **2.5 Forța uzului**), nu putem susține afirmația lui Aurel Nicolescu: „Faptul că se orientau după gramatica unei limbi lipsite de viață i-a făcut să accepte, cu oarecare ușurință, normele și preceptele existente în cărți stabilite de gramaticieni, și să ignore, aproape total, gramatica limbii vii, singura care ar fi putut să le pună la îndemână normele și regulile juste și reale” (Nicolescu 1971, 114-115). Această percepție, care a tins să se generalizeze în absența unei lecturi atente a textelor Școlii Ardelene, pornește de la două confuzii. Prima este legată de conceperea limbii latine ca fiind „lipsită de viață”. Desigur, idiomul numit *latină* nu mai era o limbă vorbită încă din secolul al VIII-lea, însă a fost în continuare folosit ca limbă internațională a scrisului ecleziastic și științific. Numai pe baza învățării latinei s-a putut forma conștiința lingvistică a structurii limbilor vernaculare, în special a celor romanice. În al doilea rând, categoriile gramaticale stabilite de gramaticienii limbii latine nu intră în opoziție cu particularitățile limbilor moderne, care se adaugă modelului gramatical latin, completându-l. În cazul românei, este bine știut că tocmai structura gramaticală este primul argument al latinității limbii. În aceste condiții, afirmația lui A. Nicolescu s-ar potrivi mai curând unor limbi cu origine diferită de cea latină, ca: germana, maghiara, sârba, pentru care, în aceeași perioadă, se scriau gramatici după același model al gramaticilor limbii latine.

Evident, „Școala Ardeleană nu avea la îndemână o prezentare istorică a structurii gramaticale românești” (Nicolescu 1971, 115) pentru a înțelege „tendința spre simplificare” (*Ibid.*) a sistemului morfologic în română. Meritul filologilor ardeleni este tocmai faptul că au înțeles structura limbii lor în strânsă legătură cu latina, printr-o viziune comparativă¹ atât sincronică, ce presupune și asemănări (vezi **2.1 Asemănarea cu modelul latin**), și deosebiri (vezi subcapitolul **2.2 Deosebirea față de modelul latin**), cât și diacronică (vezi **2.3 Argumentul etimologic și al continuității**). Cele două demersuri desfășurate în paralel sunt dovada unei viziuni critice și obiective, chiar dacă nu lipsite de erorile inerente începutului de drum. Din această perspectivă, argumentele aduse de autori primesc o importanță la fel de mare cu cea a regulilor pe care le stabilesc în descrierea limbii². În sens invers, neputința de a da o regulă fixă se datorează absenței argumentelor prin care aceasta să fie întărită:

„**Nu este așa de ușor a da o regulă sigură și precisă** asupra formării numelor feminine de la masculine, de aceea **nici nu o făgăduim**, totuși întrucât se poate o cuprindem în cele ce urmează” (ELDRV 1780, 35).

1. Justețea acestei perspective este subliniată tocmai de rezultatul ei: „Cercetând felul cum se prezintă morfologia în gramaticile Școlii Ardelene, se observă cu ușurință tendința acestora de a demonstra că toate părțile de vorbire prezente în morfologia latinească s-au păstrat și în limba română. Deși numărul părților de vorbire diferă în unele gramatici, el este – în general – același cu cel din morfologia actuală” (Nicolescu 1971, 123).

2. Susținem, desigur, concluzia oarecum neașteptată a lui A. Nicolescu: „Se pătrundea, în felul acesta, în domeniul lucrărilor științifice în care aveau întâietate mai ales argumentul și demonstrația” (Nicolescu 1971, 115).

2.1 Asemănarea cu modelul latin

Conștiința lingvistică se formează pe baza comparației cu modelul latin clasic, limbă a scrierilor, supusă puțin schimbărilor, în care norma s-a păstrat prin excelență. Deși, așa cum a demonstrat N. A. Ursu (1971, 259-272), modelul direct al lucrării, conform structurii sale, este *Elementa linguae germanicae, in gratiam hungaricae et transylvanicae iuventutis, ex optimis autoribus collecta a Georgio Nagy, transylvanode Nagy-Ajta*, Viena, 1775, gramatică a limbii germane alcătuită, la rândul ei, așa cum se arată în titlu, după modelele altor autori, structura de profunzime a ambelor lucrări este dată de gramatica limbii latine³, ca suport general al reflecției asupra limbilor moderne europene.

Prin urmare, considerăm că, în exemplele incluse în acest subcapitol, ideea legăturii istorice între română și latină, atât de necesară reprezentanților Școlii Ardelene din motive de afirmare a originii românilor, este secundară, fiind implicită. Observarea asemănărilor în ce privește regulile gramaticale are în vedere nu atât prestigiul limbii latine, cât al gramaticii ei normate și însușite de către toți intelectualii care foloseau latina ca limbă a literaturii (clasice), a științelor și a administrației. În aceste condiții, orice element de asemănare cu situația din latină conferea gramaticianului român un argument clar, validat și prestigios, observația sa căpătând autoritatea unei reguli. Prin această metodă, regulile stabilite de autori primesc legitimitate și recunoaștere într-un mediu format din elite culturale străine și românești (aflate în proces de formare). Desigur, apropierea românei de latină constituie un atu față de oricare altă limbă din Imperiul habsburgic: germana, maghiara sau limbile slave. Prin urmare, sunt cazuri (fonetică, sintaxă) în care nu mai este necesară crearea unor reguli noi, cele latinești aplicându-se deja limbii române.

Cum era firesc, cele mai multe reguli care concordă cu cele din latină sunt semnalate în domeniul foneticii. În funcție de poziția lor în cuvânt, cele mai multe foneme „sună ca la latini”, „sună ca în limba latină”, „se pronunță ca la latini” sau „se rostește ca la latini”. Dintre acestea, amintim următoarele:

„A, a notat cu accent acut ' sau scris dublu” ; „B, b” ; „D, d” ; „E, e” ; „F, f” ; „I, i” ; „L, l [...] la început de cuvânt, înainte sau după consoană” ; „M, m și N, n” ; „O, o” ; „P, p” ; „R, r” ; „S, s [...] dublat” (și în alte situații) ; „T, t” ; „U, u” ; „Z, z” ; „V, v” (vezi ELDRV 1780, 13-19) ; „Consoanele se pronunță: I. b, d, f, h, k, l, m, n, p, r, x, z, v ca în limba latină” (ELDRV 1805, 121).

Și în sintaxă, asemănarea cu latina, limbă normată în gramatici încă din Antichitate, devine regulă în sine, astfel încât se consideră că româna nu necesită reguli noi:

Sintaxa numelor și a pronomelor:

„Mai multe nume daco-romane puse în aceeași construcție se leagă unul de

3. Mioara Avram consideră gramatica lui Georgius Nagy doar unul dintre modelele posibile pentru *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, deoarece „Alături de acest model – care este evident numai pentru unele anexe ale gramaticii și pentru ultimele capitole de morfologie, consacrate părților de vorbire neflexibile – este de presupus că s-a urmat și modelul direct al unei (unor) gramatici ale limbii latine, neidentificate încă [...]” (Avram 1980, 574).

altul ca la latini, de aceea nu e nevoie să se dea **reguli speciale** despre ele” (ELDRV 1780, 73; ELDRV 1805, 187);

„Celelalte, care privesc sintaxa numelor și a pronumelor și nu au fost amintite aici, sau **merg ca la latini**, sau au fost spuse în partea a doua a acestui opuscul” (ELDRV 1780, 75; ELDRV 1805, 189).

Sintaxa adverbilor, prepozițiilor, conjuncțiilor și a interjecțiilor

„Construcția acestor părți de vorbire⁴ **se potrivește foarte mult cu construcția latinească** a acelorași [părți de vorbire]. De aceea **nu este necesar să se dea despre ea reguli speciale**” (ELDRV 1780, 81; ELDRV 1805, 195).

În linii mari, descrierea verbului românesc coincide cu cea a verbelor din latină din perspectiva conjugării formelor regulate:

„În limba daco-română sunt, **ca și în latină**, patru conjugări ale verbelor regulate” (ELDRV 1780, 47; ELDRV 1805, 163).

O parte din verbele care au un regim special în latină îl păstrează și în română. În cazul verbelor care cer dativul, comparația nu are în vedere sublinierea caracterului latin al gramaticii românești, ci stabilirea unei reguli pe baza unui model dat, cu atât mai mult cu cât aceeași afirmație se putea face nu numai despre oricare din limbile romanice, ci și despre germană, engleză, sârbă etc.:

„Verbele care cer **în limba latină** dativul **la fel** îl cer și în daco-romană, de ex.: Dă-mi apă să beau, *da mihi aquam, ut bibam*.” (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

Același tip de argument este folosit și pentru verbele care cer infinitivul. Construcția „acuzativ cu infinitiv” după verbele: *dicendi, sentiendi, voluntatis* și *affectum* este celebră în sintaxa latină și cunoscută de absolut toți utilizatorii acestei limbi. Prin urmare, și de această dată, regula în gramatica românească este susținută de prestigiul modelului latin, deși construcții asemănătoare se întâlnesc nu numai în limbile romanice, ci și în germană sau engleză:

„Verbele care **în limba latină** cer infinitivul pe același **îl cer și în daco-romană**; de ex.: Învață- l a vorbi, *doce eum verba facere*; M-am urît a scrie, *nauseavi scribere*” (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

Formele de singular și plural ale pronumelui reciproc coincid, situație care se observă și în latină:

„I. **Ca și în limba latină**, are pluralul la fel cu numărul singular” (ELDRV 1780, 37).

Gheorghe Șincai, în ediția din 1805, adaugă un subcapitol *Despre prozodie*, „ca

4. Sintaxa adverbilor, prepozițiilor, conjuncțiilor și a interjecțiilor.

să fixez câteva reguli despre cantitatea silabelor, de care cititorul, în parte, se poate folosi”. Așadar, acestea nu au ca scop observarea unor evoluții fonetice, ci transmiterea unor reguli practice, susținute de comparația cu prozodia latină:

„Vocalele aflate înaintea de două consoane **sunt lungi ca la latini**; de ex.: *dinte* „dens”; *lindină* „lens, dis”; *sarcină* „sarcina” etc.” (ELDRV 1805, 195).

2.2 Deosebirea față de modelul latin

Comparația cu gramatica latinească se face și în sensul opoziției regulilor din română cu modelul latin absolut. Această atitudine dovedește că reproșul unui „latinism exagerat” adus reprezentanților Școlii Ardelene nu este unul întemeiat. Subscriem observației făcute de Mioara Avram, potrivit căreia: „În ce privește partea de gramatică propriu-zisă, latinizarea limbii este chiar inexistentă și însuși latinismul interpretării este moderat. Secțiunile de morfologie și sintaxă evidențiază natural asemănările cu latina [...]” (Avram 1980, 582). Constatăm, mai curând, o atitudine corectă și obiectivă a filologilor ardeleni, care urmăresc scoaterea în evidență a particularităților și individualității limbii române. Prin comparație cu gramatica latinei clasice, devenită model de referință pentru alcătuirea noilor gramatici ale limbilor vernaculare, filologii ardeleni stabilesc empiric, pe baza observației în sincronie, o seamă de diferențe, cu rol normativ, între reguli de bază în latină și corespondentele lor în română. Subliniem faptul că, în acest caz, perspectiva nu este una istorică, ci pur comparativă. Modelul latin funcționa, așadar, în sincronie, atât în ce privește apropierea, cât și opoziția față de el.

Descrierea modului în care se face pronunția sunetelor în română este în strânsă legătură cu redarea lor grafică, prin intermediul alfabetului latin. De altfel, se observă confuzia între sunete și litere, în condițiile în care autorii nu numai că nu dispuneau de un sistem de scriere, dar erau nevoiți să-l stabilească ei înșiși. Cel mai interesant ni se pare faptul că raportarea se face la limba latină „de azi”, adică la limba de cultură a Europei secolului lor, față de care, în mod evident, româna are asemănări, dar și deosebiri.

„Paginile ce urmează vor arăta, pe cât se va putea, fără graiul viu al învățătorului, felul acestor litere sau mai bine zis rostirea lor, **deosebită în unele cuvinte de pronunțarea latină de azi**” (ELDRV 1780, 13).

Aceeași este situația și în ce privește stabilirea regulilor în sintaxa numelor și a pronumelor. Acolo unde acestea nu coincid cu cele din latină, se propun reguli noi, tocmai prin opoziție cu modelul latin, care devine un contraexemplu ce ajută la crearea și justificarea noii norme în română:

„Ci numai acelea sunt de amintit în care **diferă față de latini** sau nu s-au spus despre ele până aici. Și astfel să fie regula. I. Ablativul instrumentului, care **la latini** [se folosește] fără nici o prepoziție, **la daco-romani** se face cu prepoziția [lat.] *cum*; de ex.: Punge cu cuțitul, *punge cultro*; taie cu securea, *scinde securi*” (ELDRV 1780, 73, ELDRV 1805, 187).

Sintaxa verbului, deși în parte simplă, datorită similitudinilor cu cea din latină, are nevoie de reguli noi în ce privește verbele al căror regim diferă de modelul latin:

„În ce privește sintaxa verbelor daco-romane, ea **aproape coincide cu sintaxa verbelor latine**. Cu toate acestea, **iată regula [...]**” (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

Tocmai sublinierea acestei opoziții asigură valabilitatea regulii adaptate limbii române:

„Verbele care **la latini cer genitiv la daco-romani cer ablativul cu prepoziția de**; de ex.: Adă-ți aminte de mine, *memineris mei*, Nu-ți uita de mine, *non obliviscaris mei*” (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

„*Notă*. Această regulă se potrivește și adjectivelor care **cer genitivul la latini**, căci și acelea **la noi cer ablativul cu prepoziția de**; de ex.: Plin de răutate, *plenus reitatis* sau *malitiae*; Pofțitor de laudă, *cupidus laudis*” (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

2.3 Argumentul etimologic și al continuității

Argumentarea regulilor gramaticale pe baza observațiilor de lingvistică diacronică trebuie înțeleasă în contextul în care ea premerge întemeierii lingvisticii romanice de către Friedrich Diez (1794-1876) și se face pe baza ideii de continuitate firească de la latină la română. Explicația pe baza evoluției devine o preocupare constantă, cu atât mai mult cu cât ea facilitează înțelegerea și stabilirea regulilor în gramatica românească:

„[...] pe cât se poate, **să dăm regula sigură de formare a cuvintelor daco-romane din cele latinești**. Din care cauză să avem acel folos ca și noi să economisim mulțimea cuvintelor, pe care altcum ar trebui să le scriem, iar tu cititorule să le poți învăța cu mult mai ușor” (ELDRV 1780, 81).

În fonetică, confuziei inițiale, între sunete și litere, i se adaugă una privitoare la stadiul latinei cu care se face comparația: literele/sunetele „vechi”, „strămoșești” ale latinei (din Antichitate) versus cele ale latinei „de azi”. Desigur, pe fondul transmiterii unei conștiințe istorice în formare și a unor confuzii generale în epocă, legate de pronunția latinei în diferitele state europene, observația cu caracter general de mai jos nu poate fi considerată nici falsă, nici greșită:

„Literele vechi ale daco-romanilor **sunt aceleași ca și ale latinilor sau ale vechilor romani** de la care [aceștia] își trag **originea**” (ELDRV 1780, 11);

„La români, **literele latine, strămoșești, sunt aceleași ca și la latini**, adăugându-se doar câteva accente pentru a se citi mai ușor” (ELDRV 1805, 121).

Afirmarea corectă a originii latine a românei este pusă în evidență de evoluția diferită a unor sunete în cuvintele moștenite din latină față de cuvintele împrumutate

ulterior din alte limbi. Astfel de observații, devenite legi fonetice de trecere de la latină la română, sunt și astăzi folosite ca dovezi lingvistice și istorice în delicata problemă a epocii de formare a limbii române:

„*H, h în cuvinte de origine latină* se pierde cu totul; în cele străine se aude ca și la latini; așezat după *c* face ca *c* să se pronunțe ca χ grecesc sau *ch* german; de ex. *hom* „homo”, *hora* „hora”, *hoste* „hostis” sau „exercitus”, háina „vestis”.
Citește: *om, oară, oaste, haină*” (ELDRV 1780, 15).

Și în morfologie, opoziția între formele cuvintelor care „provin din latină” și ale celor împrumutate din alte limbi conduce la stabilirea de reguli clare pentru filologii ardeleni și pentru cititorii din secolele XVIII-XIX. Observațiile probează o cunoaștere corectă a gramaticii latinei clasice și una intuitivă (evident, aproximativă) a lexicului românesc de origine latină:

„Mai rămâne să-ți notezi că **numele care provin de la cele masculine de declinare a doua latină și la daco-romani se termină la vocativ singular în e**, care trebuie adăugat la nominativ; de ex.: *domn* „dominus” are vocativul *doamne*, *somn* „somnus” *soamne* etc.” (ELDRV 1780, 29);

„[...] acelea **care provin din masculinele latinești**, care toate (dacă exceptezi singurul cuvânt de genul feminin *pane* „panis”) sunt la daco-romani de genul masculin” (ELDRV 1780, 29; ELDRV 1805, 141);

„Totuși **acele substantive ce nu provin din cuvinte latinești** primesc de obicei *e*; de ex.: *cumănac* „pileus”, *cumănace* etc. (ELDRV 1780, 33);

„Cele terminate în *d*, **dacă provin din cuvinte latinești**, primesc *-uri*; de ex.: *iad* „hiatus” sau „infernus”, *iaduri*, *nod* „nodus”, *noduri* etc. [...] Cele terminate în *p*, **dacă provin din cuvinte latinești**, primesc *uri*, altfel *i*; de ex.: *câmp* „campus” – *câmpuri*, *timp* „tempus” – *timpuri* și *snop* „manipulus” – *snopi* (ELDRV 1780, 33; ELDRV 1805, 145).

2.4 De la latină la română (ELDRV 1805)

În capitolul *Despre formarea cuvintelor românești din cele latinești* din a doua ediție a ELDRV se propune un set de reguli amănunțite de transformare a cuvintelor latinești în cuvinte românești. Demersul este unul complex, pentru că abordarea, prin natura ei diacronică, este prezentată ca un exercițiu, în plan sincron, de echivalențe care conduc la modificarea latinei în română. Unele dintre aceste observații sunt considerate astăzi legi fonetice:

„X. *cl* se schimbă în *chi*, ca *clar* – *chiar* și *ct* în *pt*, ca *pectus* – *piept*” (ELDRV 1805, 125); „XIII. *gl* se schimbă în *ghi*, ca *glacies* – *ghiață*, iar *gn* în *mn*, ca *pug-nus* – *pumn*, *lignum* – *lemn*” (ELDRV 1805, 127).

Schimbările nu sunt prezentate ca rezultat al unei evoluții începute deja în latina

vorbită din perioada târzie, accentuate în perioada romanică, ci ca o metodă practică de normare a românei prin modificări simple sau succesive (dar regulate), aduse termenilor latini. Redăm doar câteva exemple dintr-o listă mai lungă (vezi ELDRV 1805, 123-127):

„Cuvintele latinești, ca să fie daco-romane sau românești, **modifică-le astfel**: I. Din numele de genul masculin sau neutru terminate în *us, um, u* și *ut*, de orice declinare ar fi, omite terminațiile amintite și **vor fi românești**; de. ex.: *nasus – nas*, *lacus – lac*, *arcus – arc*, *tempus – timp* [= timp], *lutum – lut*, *cornu – corn*, *caput – cap* (ELDRV 1805, 123)⁵;

„Cuvintele latinești care încep cu *de, le, se* și *te* aș vrea să le consideri ca și cum ar începe cu *die, lie, sie* și *tie*, așa că citește-le și scrie-le **după regulile de scriere și de transformare** date deja; de ex. *deus* scrie-l *dieus*, din care, **după regula a IV-a de a transforma**, omite-l pe *s*, după [regula] a XI-a schimbă pe *di* în *z* și va fi *zeu* [...]” (ELDRV 1805, 127).

Prin același joc al corespondențelor între latină și română, se stabilesc reguli și în morfologie:

„**Oriunde și oricând** ne folosim de [pronumele] reciproc în limba latină, trebuie să ne folosim de el și în română” (ELDRV 1780, 37; ELDRV 1805, 153);

„Dar aici **observă cu toată atenția** următoarele cu privire la conjugări:

I. Respectați întocmai [**cu toată grija**] **regulile de transformare din latină în limba română** [...] III. Prima persoană de la numărul singular formează-o din cuvintele latinești după regulile de transformare date” (ELDRV 1805, 163).

2.5 Forța uzului (simțul limbii, legea minimumului efort, obișnuință, eleganță)

Disponând de o cultură filologică clasică, reprezentanții Școlii Ardelene știau de la Quintilian că uzul stă la baza limbajului, alături de rațiune, vechime și autoritate⁶. Uzul devine astfel un argument important în formarea și fixarea unei reguli gramaticale, în special în locurile unde nu se puteau stabili convergențe între construcțiile românești și cele latinești. Remarcăm această deschidere a autorilor gramaticii, care își asumă riscul de a acorda întâietate uzului:

„Pe celelalte⁷ învață-le din **uz**, care este **cel mai bun dascăl**” (ELDRV 1805, 149);

„Pronunția acestor două litere **ѣ** și **ж** învaț-o din **graiul viu al maestrului** [= învățătorului] căci sunetul lor se deosebește în mod deosebit de cele actuale europene” (ELDRV 1805, 121);

5. Cu excepții și completări, vezi p. 125.

6. Vezi Quintilian, I, 6: *consuetudo uero certissima loquendi magistra* „uzul însă este cel mai sigur profesor al vorbirii” (trad. Hetco 1974, I, 72).

7. Formarea numelor feminine de la masculine.

„Celelalte, pe care, la formarea nominativului plural de la singular, le-am omis cu totul sau nam putut să le determinăm, **mai bine și mai ușor le veți înțelege din uz**” (ELDRV 1780, 35);

„Celelalte feluri de numere⁸ **mai ușor le vei învăța din practică**” (ELDRV 1780, 45).

Desigur, ideea de uz nu este înțeleasă de fiecare dată la fel ca la ilustrul retor latin, pentru care uzul însemna *consensum eruditorum*, adică al celor care știu să vorbească bine (dascălul, în cazul nostru). În condițiile în care lucrările normative, ca referințe ale folosirii corecte a limbii, lipseau, folosirea cotidiană a limbii de către cei mulți devine regula prin care se evită o gramatică artificială, care să forțeze apropierea de latină:

„*Notă. Poporul în convorbiri obișnuiește să omită ultima silabă re a infinitivului prezent și, în loc de a lăudare, a tăcere, a dormire etc., spune a lăuda, a tăcè etc.*” (ELDRV 1780, 51; ELDRV 1805, 167);

„*Notă. Am spus deja în partea a II-a, când ne-am ocupat de infinitivul conjugării întâi, că în vorbire silaba ultimă, re, a prezentului infinitiv nu se pronunță. Păzește-te să nu uiți de această recomandare*” (ELDRV 1780, 79; ELDRV 1805, 193).

Acceptarea uzului poate conduce până la cuprinderea în cadrul normei a formelor dialectale:

„Verbul pot, *possum*, la persoana întâi a prezentului indicativ **se pronunță chiar și *poci***, altcum se conjugă ca verbele de conjugarea a doua [...]” (ELDRV 1805, 177; ELDRV 1780, 63).

Uzul este văzut ca rezultat al unei logici născute din nevoia de claritate în comunicare sau, dimpotrivă, este rodul unei obișnuințe care nu mai are nevoie de explicații și trebuie acceptată ca atare:

„La lucrurile însuflețite **se obișnuiește a se pune *pe* pentru a se distinge** agentul de cel care suferă lucrarea; de ex. Leul au învins pe urs, *leo vicit ursum*” (ELDRV 1780, 73; ELDRV 1805, 187).

„Cu toate acestea trebuie totuși notat că **se obișnuiește** ca substantivele, când li se alătură vreo prepoziție, să se pună înaintea oricăror adjective; de ex.: S-au sculat în contra bărbatului meu, *insurexit contra meum maritum*” (ELDRV 1780, 81; ELDRV 1805, 195).

Când uzul este oscilant și prea îngăduitor, intervin autorii pentru a stabili regula cu argumente pragmatice (înțelegerea textului), stilistice (eleganța) sau care țin doar de simțul limbii:

8. Celelalte numerale, în afară de cele cardinale și ordinale.

„*Notă.* În limba daco-romană, apostroful **nu trebuie să se producă neapărat**, de aceea trebuie să se folosească **rar și cu grijă**, ca nu cumva să schimbe cu totul înțelesul sau să-l facă îndoielnic sau **neclar**” (ELDRV 1780, 19);

„Dar **apostroful**, lăsând la o parte silabele *me* și *se* care se abreviază mai bine, **se face numai pentru eleganță**” (ELDRV 1805, 123);

„Însă *ei*, chiar dacă se poate pune înainte la numele proprii feminine, totuși **e mai bine** dacă se pune la urmă; de ex. *ei Marie* „Mariae”, e spus mai bine *Marie-ei*” (ELDRV 1780, 25; ELDRV 1805, 135).

2.6 Opțiunea filologului, în opoziție cu uzul

Acceptarea principiului uzului în formare normei nu exclude intervenția critică a filologului. Din perspectiva românei de astăzi, se confirmă faptul că, în conflictul dintre gramatician și uz, câștigul nu poate fi decât de partea tendințelor iraționale din limbă, urmate, paradoxal, cu consecvența unor reguli imuabile:

„Celelalte nume au vocativul ca nominativul [...] **Poporul, însă, în vorbirea familiară**, ca să formeze vocativul adaugă *ule* la nominativul singular al numelor care cer articolul *ul*; de ex.: *bun* „bonus”, voc. *bunule!* [...] Poți folosi sau una, sau alta; totuși **vei face mai bine și mai înțelept** dacă, după cum am spus mai înainte, pentru vocativ vei folosi nominativul aceluiași număr, fără articolul hotărât” (ELDRV 1780, 29).

2.7 Modelul altor filologi

Acest argument, care are la bază vechimea și prestigiul domeniului, ne așteptam să fie evocat mai des în prima gramatică tipărită a limbii române, deoarece el nu se referă la o limbă anume, ci la o concepție asupra limbii în general. Cu siguranță, întreaga lucrare este alcătuită după un model asumat, fără ca această practică să știrbească meritul autorilor:

„**După exemplul altor autori de gramatici**, adaug la pronumele personale pe cel reciproc [...]” (ELDRV 1805, 153).

2.8 Modelul limbilor moderne (romanice, greaca, germana, maghiara)

Comparația cu alte limbi europene este unul din principalele argumente în impunerea normei românești. Surprinde varietatea limbilor aduse în discuție: italiana și franceza, ca limbi romanice înrudite, germana și maghiara, ca limbi cunoscute nu numai de intelectualii ardeleni, ci și, parțial, de oamenii de rând, precum și greaca, pentru prestigiul ei istoric. Dacă prima comparație se face cu italiana și franceza, putem deduce intenția autorilor de a scoate în evidență apropierea românei, justificată tipologic, de limbile romanice. Apelul la germană și maghiară ține de latura pragmatică, cele două limbi fiind mult mai cunoscute locutorilor ardeleni. În toate aceste limbi există, însă, fenomene fonetice, morfologice și lexicale care pot servi la o mai bună

înțelegere a situației din română:

„C, c înainte de e și i se pronunță ca **la italieni**, sau ca *cs* **la unguri**, sau ca *sch* de la sfârșitul cuvântului *Mensch la germani*; de ex. *cruce* „cruț”, *cine* „quis” (ELDRV 1780, 13);

„ç cu sedilă, care este și **la francezi**, se citește ca *z* simplu **la italieni** sau *tz* **la germani** și **unguri**; de ex.: *făcie* „facies” (ELDRV 1780, 13, v. și ELDRV 1805, 121);

„Noi, daco-romanii, ne folosim de articolul hotărât: întâi în toate acele împrejurări în care **italienii** întrebuințează articolul nehotărât *uno*, **germanii** *ein*, **ungurii** *egy*; [...]” (ELDRV 1780, 71; ELDRV 1805, 185);

„De articolul hotărât, cu care adică determinăm lucrurile, ne folosim în acele împrejurări în care **italienii** se folosesc de articolul *il*, **germanii** de *der*, **ungurii** de *a* sau *az*; [...]” (ELDRV 1780, 73; ELDRV 1805, 131; ELDRV 1805, 187).

3. Concluzie

Din cele expuse mai sus, reiese nu numai varietatea, ci și importanța argumentelor folosite de Samuil Micu și Gheorghe Șincai în procesul de creare și fixare a regulilor gramaticale. Caracterul acestor argumente este multiplu: istoric, comparativ, privitor la uz și frecvență etc., iar rolul lor este descriptiv, explicativ și, mai presus de orice, normativ. Așa cum s-a afirmat, argumentele dau credibilitate și legitimitate unor reguli bazate pe realitatea lingvistică cu care autorii erau contemporani. O parte dintre argumente întăresc conștiința originii latine a românei, altele pun în evidență caracterul romanic al limbii, prin apropiere de italiană și franceză, altele semnalează raportul românei cu limbile moderne cu care se afla în contact, iar altele subliniază individualitatea și particularitățile românei, reflectate în uz. Alături de regulile stabilite, argumentele contribuie la o integrare corectă și justificată tipologic a românei între limbile de cultură europene.

Referințe bibliografice

- Avram, Mioara. 1980. *200 de ani de la prima gramatică tipărită a limbii române*, în „Limba română”, XXIX, nr. 6, p. 573-584.
- Coșeriu, Eugen. 1997. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu. București: Editura Enciclopedică.
- Chindriș, Ioan și Iacob, Niculina. 2013. *Secvențe iluministe*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star.
- Munteanu, Ștefan și Țâra D. Vasile. [1983]. *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediție revăzută și adăugită. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Nicolescu, Aurel. 1971. *Școala Ardeleană și limba română*. București: Editura Științifică.

Quintilianus, M. Fabius. 1974. *Arta oratorică*. vol. I. Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco. București: Editura Minerva.

Ursu, N. A.. 1971. *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*, în „Limba română”, XX, nr. 3, p. 259-272.

Sigle

ELR 2001: Sala, Marius (coord.). 2001. *Enciclopedia limbii române*. București: Univers Enciclopedic.

ELDRV 1780 și ELDRV 1805: Micu, Samuil și Șincai, Gheorghe. 1980. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca: Editura Dacia.